

ԱԼԻՖԻ ԵՎ ՀԱՄՉԱՅԻ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ ԳՐԱԿԱՆ
ԱՐԱԲԵՐԵՆԻ ՁԵՎԱՀԱՆՉՅՈՒՆԱՅԻՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ՝ ԸՍՏ ԱԼ-ԽԱԼԻԼ ԻԲՆ ԱՀՄԱԴԻ
«ՔԻԹԱԲ ԱԼ-ԱՅՆ» ԱՇԽԱՏՈՒԹՅԱՆ

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Հ.Վ.

Արաբերենի ձևահնչյունային և վանկաչափական համակարգի նվազագույն միավորներն արաբական քերականական ավանդույթում անվանվում են *harf*. դրանք, մի կողմից, վանկաչափական, մյուս կողմից՝ ձևաբանական քանակի նվազագույն միավորներ են՝ առաջին դեպքում ներկայանալով իբրև ամանակներ, իսկ երկրորդում՝ բառակազմական նվազագույն միավորներ: Հարֆն իր կազմում ընդգրկում է բաղաձայն հնչյուն՝ հաջորդող համապատասխան *a*, *u* կամ *i* ձայնավորով¹: Որպես կանոն, յուրաքանչյուր հարֆ պետք է իր կազմում ունենա այս ձայնավորներից որևէ մեկը²: Ձայնավորի բացակայությունն անվանվում է *sukūn*՝ «դադար»³:

Հարֆերի թիվը, ըստ տարբեր մոտեցումների, կարող է լինել 28 կամ 29: Խնդիրը պայմանավորված է, այսպես կոչված, 'alif և hamza հարֆերի բնույթով. 'alif-ը հաճախ չի համապատասխանում հարֆի ընդհանուր չափանիշներին, սակայն համարվում է 28-րդ հարֆը⁴: Երբեմն hamza-ն է համարվում այդպիսին՝ 'alif-ի փոխարեն, քանի որ հիմնականում համապա-

¹ **Габучан Г.М.** К вопросу о структуре семитского слова в связи с проблемой внутренней флексии (Семитские языки. Сборник статей, М., 1963, с. 121).

² **Юшманов Н.В.** Грамматика литературного арабского языка, СПб., 1999, с. 12.

³ Արաբերենի հնչյունները տառադարձելու համար ընտրված է EALL (Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics) այբուբենը:

⁴ **Jackson J.** Introducing Language and Intercultural Communication, New York, 2014, p. 80.

տասխանում է հարֆի կանոններին⁵: Երբեմն երկուսն էլ համարվում են հարֆեր: 'Alif-ի և hamza-ի կիրառության օրինակները քննենք միջնադարի արաբ առաջին քերականներից ալ-Խալիլ իբն Ահմադի «Kitāb al-ʿAyn» ութհատորյա աշխատության հիման վրա:

Արաբերենի հնչույթաբանական համակարգը ներառում է 29 բաղաձայն հնչյուններ, այդ թվում՝ խոսքի հոսքի որոշակի դիրքերում պարբերաբար սղվող և այդ պատճառով *թույլ* կամ *թերի* համարվող *w* և *y* հնչյունները, ինչպես նաև խնդրո առարկա 'alif-ը («բաղաձայնից զուրկ» կամ զրո բաղաձայն մի հարֆ, որը հանդես է գալիս մշտական *wa* ձայնավորով), և hamza-ն (կոկորդային շփական, որը կարող է հանդես գալ բոլոր ձայնավորներով): 'Alif-ը, սակայն, բաղաձայն բաղադրիչ ունեցող հարֆերին հատուկ գրային պատկեր ունի՝ դրանով իսկ տեղ ունենալով այբուբենում, մինչդեռ բաղաձայն արտահայտող hamza-ն գրառվում է ձայնավորների գրությանը հատուկ լրացուցիչ գրանշանների տեսքով: 'Alif-ը հանդիպում է նաև սեմական այլ լեզուների գրային համակարգերում: Փյունիկերենում կոչվում է 'Ālep (𐤀, մ.թ.ա. XII դ.), եբրայերենում՝ 'Ālef (א, մ.թ.ա. II դ.), արամեերենում՝ Ālap (𐤀, մ.թ.ա. VIII դ.), դասական ասորերենում՝ 𐤀 𐤀 𐤀 (𐤀, մ.թ.ա. II դ.), ինչպես նաև հարավարաբական (𐤀) ու գեեզի (አ) այբուբեններում: Բացի վերջին երկուսից՝ մյուս դեպքերում 'alif-ից է սկսվում նշված լեզուների գրային համակարգը⁶:

Hamza-ի և 'alif-ի՝ որպես արաբերենի ձևահնչունաբանական մասնիկների գործառույթային դերը երևան է գալիս վերոնշյալ աշխատության մեջ, որտեղ առաջին անգամ կիրառվել են ոչ միայն «hamza», այլև «ḥarf» եզրույթները:

Առաջին հատորի 17-րդ էջում տեսնում ենք հետևյալ ձևակերպումը: Դեռ չնշած որևէ հարֆի մասին՝ հեղինակը նախ ցույց է տալիս hamza-ի հարֆ լինելու փաստը՝

... hamza-ն առաջին արտասանվող հարֆն է... ... الهمزة هي أول الحروف
مخرجا...

Այնուհետև 48-րդ էջում գրում է՝

⁵ Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении, М., 2001, с. 4.

⁶ Watson J.C. The Phonology and Morphology of Arabic, New York, 2002, p. 2.

فلم يمكنه أن يبتدئ التأليف من أول ا، ب، ت، ث، وهو الالف، لان الالف حرف ...
معتل...

...Անհնար է սկսել աշխատությունը a, b, t, ք հերթականությամբ, քանի որ 'alif-ը թույլ հարձ է...

Հեղինակը ցանկացել է իր բառարանում գրել հարձերի բոլոր հնարավոր տարբերակները և նշում է, որ չի կարող իր աշխատությունն սկսել այնպես, ինչպես արաբական գրային համակարգում է, քանի որ 'alif-ն ինքնին թույլ հարձ է:

Նույն հատորի 50-րդ էջում հանդիպում ենք «միացնող 'alif» եզրույթի (ألف الوصل): Հարկ է նշել, որ արաբերենում բառը սկսվում է միայն բաղաձայնով, սակայն hamza-ի պարագայում վերջինս խոսքի հոսքում, հայտնվելով նախորդող բառի ավարտական և իրեն իսկ հաջորդող ձայնավորների միջև, պարբերաբար սղվում է: Հենց այդ երևույթով է պայմանավորված «միացնող 'alif» եզրույթի ներմուծումը:

Առաջին հատորի 53-րդ էջում առկա է այս ձևակերպումը՝
...صارت الياء والواو والالف عن غير طريقة الحروف الصحاح...

... 'alif-ը, yā'-ն և wāw-ն տարբերվում են ճիշտ (ուժեղ հարձերից)...

Հեղինակն այստեղ ցույց է տալիս, որ ինքն 'alif-ը հարձ է համարում: Քիչ անց՝ 58-րդ էջում տրվում է դրա՝ արդեն ավելի հստակ ձևակերպում՝

... وأربعة أحرف جوف وهي: الواو والياء والالف اللينة والهمزة فمخرجها من أقصى ...
الحلق...

... Չորս հարձեր դասարկ են՝ wāw, yā', 'alif, hamza, և դրանք արտասանվում են կոկորդի խորքից...

... والهمزة، وسميت جوفاً لأنها تخرج من الجوف فلا تقع في مدرجة من مدارج ...
اللسان...

... Եվ hamza-ն կոչվում է կոկորդային, քանի որ արտասանվում է (բառացի՝ դուրս է գալիս) կոկորդից և չի դիպչում լեզվին...

...الالف اللينة والواو والياء هوائية أي أنها في الهواء...

... Երկար 'alif-ը, wāw-ն և yā'-ն օդային են, քանի որ արտասանվում են օդում...

Առաջին հատորի 59-րդ էջում հանդիպում ենք արաբական գրային համակարգի՝ ալ-Խալիլի դասավորման տարբերակին՝

هي تسعة وعشرون حرفاً: ع ح ه خ غ، ق ك، ج ش ض، ص س ز، ط د ت، ظ ذ
ث، ر ل ن، ف ب م، فهذه الحروف الصحاح

**ФУНКЦИИ АЛИФА И ХАМЗЫ В ФОНОЛОГИЧЕСКОЙ И
МОРФОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ ЛИТЕРАТУРНОГО
АРАБСКОГО ЯЗЫКА В КНИГЕ «КИТАБ АЛЬ-АЙН»
АЛЬ-ХАЛИЛИЯ ИБН АХМАДА**

АРУТЮНЯН А.В.

Резюме

Согласно арабской грамматической традиции, минимальные сегменты фонологической и морфологической (словообразовательной) структуры арабского языка называются харфами - единицами, представляющими собой сочетание согласного и гласного. Традиционно принято выделять 28 таких харфов. Некоторые лингвисты включают в этот список не только так называемый алиф – харф, характеризующийся отсутствием согласного, но и коррелирующий с ним гортанный смычный, тем самым получая систему из 29-и харфов. Термины «харф» и «хамза» впервые употребил грамматист 8-го века аль-Халиль ибн Ахмад в своей восьмитомной работе «Китаб аль-Айн» («Книга харфа Айн»). Анализ примеров, в которых употребляются эти термины, дает возможность определить методические основы классификации фонологических и морфологических единиц в арабской грамматической традиции.

**FUNCTIONS OF ALIF AND HAMZA IN PHONOLOGY AND
MORPHOLOGY SYSTEMS IN LITERARY ARABIC
LANGUAGE IN THE BOOK "KITAB AL-AYN" BY AL-KHALIL
IBN AHMAD**

H. HARUTYUNYAN

Abstract

According to the Arabic linguistic tradition, harfs are minimal segments of phonological and morphological (derivational) structure of Arabic, which are

combinations of consonants and vowels. Traditionally, 28 harfs like those are accepted. A group of linguists include not only the so-called alif in this list, which is a harf with absence of consonant, but also hamza, correlative with it as a guttural stop, thus, having not 28, but 29 harfs. The terms like "harf" and "hamza" were first used by an Arab grammarian of the 8th century al-Khalil ibn Ahmad in his 8-volume work called "Kitab al-Ayn" ("The book of harf Ayn"). The aim of this article is analysis of corresponding examples, in order to determine the methodological basis for classification of phonological and morphological units in the Arabic grammatical tradition.